

Intervju:

Publicista, kulturolog i historičar književnosti **Dragan B. Perović** o propagandi, agentima i falsifikatima koji su mijenjali crnogorsku prošlost

Rat za Crnu Goru nije počeo 1918. godine

Perović govori o tome kako su se, dok su se Beograd i Cetinje javno zaklinjali u savezništvo, gradile tajne mreže političkog uticaja u Crnoj Gori. Otkriva dokumente o propagandi koja se sprovodila, agentima koji su pratili crnogorske vladare i glavare, novcu i položajima kojima je trebalo pridobijati uticajne ljude, knjigama koje su stizale iz Srbije i planovima da se crnogorska djeca tamo školuju kako bi se dugoročno uticalo na politiku zemlje.

Crna Gora nije izgubila državu 1918. godine odjednom. Za publicistu, kulturologa i historičara književnosti **Dragana B. Perovića**, njenom političkom nestanku prethodile su decenije borbe za to kako će Crnogorci razumjeti sopstvenu državu, prošlost i identitet.

„Prije nego što neka država bude politički uklonjena, potrebno je stvoriti predstavu da njena samostalnost nije prirodna“, kaže Perović.

Ta priča, prema dokumentima koje analizira, vodi najmanje sedamdesetak godina unazad, do Načertanija, prvih organizovanih mreža političkog uticaja i vremena u kojem su Beograd i Cetinje javno govorili o savezništvu, oslobođenju i zajedničkoj budućnosti, dok su se istovremeno unutar Crne Gore gradile mreže uticaja.

Uticajni ljudi, kako dokumentuje Perović, trebalo je da budu pridobijani novcem, položajima i drugim koristima, a predlagano je da im se novac daje periodično, tako da poprimi oblik svojevrsne plate.

Istovremeno, školovanje crnogorske dece u Srbiji zamišljano je kao dugoročna politička investicija: „Da se na ovome izraniye u velikom prostranstvu radilo, naša politika ne bi danas na nikakve teškoće nailazila.“

Perović ukazuje i na efekte političke borbe u vidu pamfleta, novina, anonimnih proglašenja i političke emigracije koja napada knjaza Nikolu i dinastiju Petrović, predstavljajući njihovu politiku kao prepreku „narodnom jedinstvu“.

„Propaganda će početkom XX vijeka posegnuti i za falsifikovanim dokumentom - navodnim tajnim ugovorom Crne Gore i Austro-Ugarske, koji je korišćen za kompromitovanje crnogorskog vladara i države“, kaže Perović.

U razgovoru za Antenu M, kroz dokumente i tajne prepiske, Dragan B. Perović čitaocima vodi od Ilije Garašanina i Načertanija do Milana Piroćanca i njegovog izvještaja sa Cetinja, pokazujući kako se politički uticaj širio preko agenata i glavara, knjiga i učitelja, novca i obrazovanja. Ali i kako se iz tajnog djelovanja postepeno prešlo na proizvodnju „narodne volje“.

Godine 1918. Crna Gora nestaje kao država. Da li je njeno politicko ukidanje bilo završnica procesa koji je mnogo ranije počeo na polju identiteta i istorijskog narativa?

- Kada se govori o nestanku Crne Gore 1918. godine, najčešće se počinje od kraja.

Od tzv. Podgoričke skupštine. Od dolaska srpske vojske i saveznika. Od detronizacije kralja Nikole i ukidanja Crnogorske pravoslavne crkve. Od Božićnog ustanka. Od nestanka crnogorske države sa političke karte Evrope.

Ali država rijetko nestane onoga dana kada joj se ukinu institucije. Čak ni onda kada propagator bezuslovnog prisajedinjenja Crne Gore Srbiji, Savo Fatić, iznese famozni zaključak, da parafraziramo, „da smo do juče bili Crnogorci, a od danas smo Srbi“.

Mnogo prije toga počinje borba za njeno mjesto u svijesti ljudi.

Prije nego što neka država bude politički uklonjena, potrebno je stvoriti predstavu da njena samostalnost nije prirodna, da je njena posebnost prepreka nekom „višem“ cilju, da njen vladar ugrožava interese šire zajednice, a da njeno postojanje predstavlja prolaznu istorijsku epizodu.

Zato priču o 1918. godini ne treba početi 1918. Treba se vratiti najmanje sedamdesetak i više godina unazad u odnosu na tu godinu. U Srbiju 1844. godine.

I jednom dokumentu čiji će uticaj, tumačenja i politička upotreba decenijama opterećivati odnose dvije zemlje.

Njegovo ime je **Načertanije**.

Da naglasimo na početku, neminovno ćemo ponavljati neka ranija pisanja. Šedoci smo da se svakodnevno bombardovani raznim izmišljotinama, mitomanskim porukama, lažnim mitovima, kojima se nastoji dati status istine. Na drugoj strani, mi kao da se stidimo da insistiramo na faktima i stvarnoj istini. Crna Gora nema potrebu ništa da izmišlja ili mitologizuje. Svaki njen hod kroz istoriju je utemeljen i potvrđen.

Sta je Nacertanije predstavljao za Crnu Goru i koliko je politika koja je iz njega proizasla odredila kasniji odnos Srbije prema Crnoj Gori? Taj document je trebalo da ostane tajna?

- Načertanije Ilije Garašanina nastalo je 1844. godine kao program spoljne i nacionalne politike Kneževine Srbije.

Decenijama nije bilo poznato široj javnosti. Objavljeno je tek početkom XX vijeka, kada je već postalo predmet brojnih tumačenja i sporova. Prvu cjelovitu analizu dao je 1931. godine Dragoslav Stranjaković objavljujući ga pod naslovom "Jugoslovenski i nacionalni državni program kneževine Srbije iz 1844. god.". Od tada historiografija nastanak Načertanija vezuje za saradnju Garašanina sa Čehom Františekom Zahom, predstavnikom poljske političke emigracije okupljene oko kneza Adama Čartoriskog. Zahov širi južnoslovenski koncept Garašanin je prilagodio interesima tadašnje Srbije.

To je važna činjenica. Jer Načertanije nije nastalo ni iz čega.

Poljski emigrantski krug oko Čartoriskog tražio je način da se na Balkanu stvori politička snaga sposobna da oslabi uticaj Rusije i Austrije. Srbija je u tim planovima viđena kao moguće središte okupljanja Južnih Slovena.

Ali Garašanin nije jednostavno prepisao ponuđeni projekat. Iz njega je uzeo ono što je odgovaralo njegovoj viziji Srbije.

Upravo tu počinje priča koja je za Crnu Goru mnogo važnija od rasprave o tome ko je napisao prvu verziju dokumenta.

Kako navodi i srpski istoričar Dušan Bataković, Načertanije je nastalo kroz saradnju Garašanina i Zaha, ali je izvorni koncept izmijenjen i prilagođen srpskim državnim ciljevima.

U tekstu <https://montenegrina.net/spijunski-rat-izmedu-srbije-i-crne-gore-dragan-b-perovic/> na kojem je zasnovan ovaj komentar ukazao sam na jednu od ključnih promjena: tamo gdje je Zahov projekat polazio od šire južnoslovenske koncepcije, Garašanin je politički centar sve jasnije smještao u Srbiju.

To nije bila samo igra riječima. U politici riječ često prethodi granici.

Kada i zbog cega Crna Gora, od moguceg partnera Srbije u oslobadjanju hriscanskog stanovnistva od Osmanskog carstva, pocinje da se posmatra i kao politicki problem?

- Sredinom XIX vijeka Crna Gora nije bila beznačajna balkanska periferija.

Bila je mala i siromašna, ali je imala ono što Srbija još nije u potpunosti imala: dugu tradiciju političke posebnosti, ratnički ugled, dinastiju koja je decenijama bila simbol otpora Osmanskom carstvu i snažan uticaj na pravoslavno stanovništvo u Hercegovini i okolnim oblastima.

Zbog toga je istovremeno mogla biti dragocjen saveznik i ozbiljan konkurent.

I Srbija i Crna Gora razmišljale su o oslobođenju hrišćanskog stanovništva pod Osmanskim carstvom. I u Beogradu i na Cetinju postojale su ideje o širem povezivanju Južnih Slovena. Problem nije bio u ideji saradnje. Problem počinje onda kada dvije državne politike više ne zamišljaju budućnost na isti način.

Ko će biti politički centar budućeg okupljanja? Ko će voditi oslobođenje? Koja će dinastija biti na čelu buduće države? I, na kraju, hoće li u toj budućoj konstrukciji postojati Crna Gora kao politički subjekt?

Načertanije je važno upravo zato što pokazuje da se u Beogradu već sredinom XIX vijeka razmišlja dugoročno. Dokument sadrži posebna razmatranja o Bosni, Hercegovini, Crnoj Gori i sjevernoj Albaniji, a političko djelovanje nije zamišljeno samo kao klasična diplomatija.

Trebalo je stvarati veze. Prikupljati informacije. Pridobijati ljude. Širiti politički uticaj. Oblikovati raspoloženje stanovništva. Drugim riječima, voditi politiku i tamo đe država formalno nema vlast.

I siriti propaganda, koja u prvo vrijeme nije ni licila na ono sto danas podrazumijevamo propagandom? Kako je taj system zapravo funkcionisao, ko su bili ljudi preko kojih se djelovalo, kako su se

gradile mreze uticaja?

- Riječ „propaganda“ danas uglavnom povezujemo sa televizijom, portalima, društvenim mrežama, botovima i političkim kampanjama. Sredinom XIX vijeka ona je izgledala drugačije.

Garašanin je organizovao mrežu povjerenika i agenata širom balkanskog prostora. Samo da dodamo, takve mreže agenata i doušnika bilo je i ranije, samo je ovaj rad Garašanin doveo do savršenstva. Savremena istoriografija potvrđuje da je Garašaninova politika uključivala izgradnju mreže povjerljivih ljudi i agenata kao instrument srpske spoljne politike.

U Crnoj Gori takav rad dobija posebnu dimenziju.

Nije bilo dovoljno održavati dobre odnose sa vladarom. Trebalo je znati ko okružuje Njegoša, kasnije knjaza Danila i knjaza Nikolu. Ko ima uticaj. Ko je nezadovoljan. Ko se može pridobiti. Ko može posredovati. Ko može uticati na dvorsku politiku. Ko je naklonjen Beogradu, a ko Francuskoj, Austriji ili Rusiji.

U materijalu koji sam istraživao vidi se postepeno razvijanje upravo takvog sistema: povjerenici, agenti, sveštenici, učitelji, knjige, štampa i lične veze postaju sredstva političkog djelovanja.

To je možda najvažnija tačka za razumijevanje svega što će uslijediti.

Crna Gora se više ne posmatra samo spolja.

Koliko je Garašanin posvećivao pažnje propagandi i izgradnji mreže može se videti iz zvaničnih izvještaja iz onoga doba. Po Ustavima propagande za 1849/50. i 1850/51. godinu, vidi se da je srpska vlada na ime propagande godišnje trošila 4-5000 talira. "Novac je trošen na plate funkcionerima organizacije, na putovanja i na prepisku. Međutim, bilo je funkcionera koji su kao veliki rodoljubi i prilično imućni ljudi radili besplatno na organizaciji političke propagande.

Pod platom je bilo 28 lica: jedan kolovođa (Matija Ban, jer je drugi kolovođa Toma Kovačević bio činovnik (kaznačej) u Ministarstvu unutrašnjih djela - u vojnom odjeljenju, i kao takav otpravljaio je dužnost kolovođe); dvanaest agenata; jedan kurir; dvojica momaka kod kolovođe i dvanaest momaka kod agenata. Južnom kolovođi Matiji Banu poglavar će odrediti platu prema njegovim potrebama (kolovođa je godišnja naknada samo za putovanje bila oko 200 talira; tj. 20 dukata)... Da bi se agenti uvjerali da je rad na političkoj propagandi sasvim ozbiljna stvar i da bi sa što više volje i elana svoju dužnost otpravljalili u ustavu je određeno da im se dade plata unaprijed za

pola godine.“

Borba za čovjeka očigledno je bila važnija od borbe za granicu. Koliko se rano u Garašaninovoj politici prepoznaje da se na Crnu Goru može dugoročno uticati ne samo preko njenog vladara i političkih veza, već preko obrazovanja i ljudi koji će jednog dana činiti njenu elitu?

- Jedna od najsavremenijih osobina politike toga vremena jeste rano razumijevanje značaja obrazovanja.

Ako želite da dugoročno utičete na neku zemlju, nije dovoljno da pridobijete njenog vladara. Vladari umiru. Vlade padaju. Savezi se mijenjaju. Ali generacija obrazovana u određenom političkom i kulturnom sistemu može decenijama proizvoditi posljedice.

U Garašaninovom krugu zato se pojavljuju ideje da se ljudi iz Crne Gore vezuju za Srbiju školovanjem, položajima i ličnim vezama.

U svome radu „Politička propaganda Srbije u jugoslovenskim pokrajinama“ D. Stranjaković navodi jedan od planova da se Njegošev nasljednik dovede u Srbiju na vaspitanje. Tako bi budući crnogorski vladar bio "uvek obavezan prema njoj i nalaziće se u nekoliko pod uticajem politike koja se bude vodila u Beogradu".

To je detalj kojem vrijedi posvetiti pažnju.

Jer pokazuje da je još prije stvaranja modernih sredstava masovne komunikacije postojalo razumijevanje jednog jednostavnog principa: ko utiče na obrazovanje buduće elite, utiče na buduću politiku države.

Dvadesetak godina kasnije Garašaninov čovjek na Cetinju Milan Piroćanac formulisaće to gotovo brutalno jasno.

Kakvu su ulogu u tom procesu imale knjige? Da li se preko njih pokušavao mijenjati i način na koji će nove generacije u Crnoj Gori razumijevati sopstvenu prošlost i identitet?

- Uz ljude putuju i knjige.

Danas nam može djelovati prećerano govoriti o knjizi kao instrumentu političkog uticaja.

U XIX vijeku knjiga je bila ono što su danas televizija, portali i društvene mreže zajedno. Ona nije prenosila samo podatke. Određivala je okvir u kojem će čitalac razumjeti prošlost.

Ako jedna generacija istoriju svoje zemlje upoznaje iz knjiga proizvedenih u drugom političkom centru, ona nužno preuzima makar dio njegovih kategorija, prioriteta i pogleda na prošlost.

Zato u tadašnjoj prepisci nailazimo na knjige kao dio političkog djelovanja prema okolnim područjima. Iz Garašaninovog programa znamo da je naglašavao koliko je važno štampati i slati knjige u krajeve gdje je trebalo obezbijediti srpsku dominaciju. Garašanin preko Jovana Vacklika (Čeh Jan Vacklik, bio je prvo sekretar knjaza Danila, a kasnije knjaza Nikole) uspijeva da ubaci knjige koje su bitno uticale na svijest crnogorske mladeži. Sve je to potpomagano djelatnošću njegovih agenata koji su kao učitelji i popovi dolazili da rade u Crnoj Gori govoreći "uvijek kao o istom" i izjednačavajući vjersko i nacionalno, sve u cilju lakšeg utapanja Crne Gore u zamišljenu Veliku Srbiju. Najbolje šedočanstvo o tome je Garašaninovo pismo Vackliku:

"Gospodine, U odgovoru na poštovano pismo vaše od 20. septembra, imam čest javiti Vam, da sam učinio što je potrebno bilo te su knjige po priloženom pod/spisku iz naše knjigopečatnje u pet sanduka pod markom M.g (Montenegro) tranzito za Crnu Goru, rekomandirane na g. Stefana Bjeladinovića u Kotoru, 13. tek. mjeseca poslane.

Neke knjige, kao: tolkovanja jevanđelija, logike kratke i prostrane, antropologija, psihologija, pjenija koje je takođe Crnogorsko Praviteljstvo iskalo, nisu poslate zato, što je od tih knjiga u našoj knjigopečatnji nestalo, a neke kod nas nisu nikako ni pečatane niti ih ima na prodaju. Naprotiv poslato je Istorija srbskij prostrani 100 komada, Istorija srbskij kratki 100 komada; Srbijaka 2 komada; po sledova... ja usop...h na Sv. Pashu 20, Crkveni Bogoslovija 20 komada, koje praviteljstvo Crnogorsko nije zahtevalo. Svr prijema ovih knjiga imate dobrotu, gospodine u svoje vreme izvestiti me.

Izvolite, gospodine, primiti ovom prilikom uverenje moga otmenoga poštovanja. I. Garašanin".

Nema za Crnogorce knjiga iz logike, tolkovanja jevanđelija, antropologije, psihologije, ali im se šalje ono što nijesu tražili, istorija srbskij prostranih i kratkih.

U kojem trenutku takav politicki, obrazovni i kulturni uticaj pocinje da zadire i u nacionalnu svijest Crnogoraca?

- Najvažniji mehanizam nije bio u tome da se Crnogorcima jednostavno kaže: vi nijeste ono što mislite da jeste.

Tako propaganda rijetko uspijeva. Mnogo je djelotvorniji drugi metod. Postojećem identitetu dodate širu političku interpretaciju. Zatim tu širu interpretaciju postepeno pretvarate u jedinu. A onda posebnost proglašavate provincijalizmom, separatizmom ili preprekom „opštem interesu“.

Tako se politički identitet ne briše jednim potezom. On se prvo relativizuje.

Kada se u tom procesu pojavljuje riječ “separatizam” i sta je njena politicka funkcija u odnosu prema Crnoj Gori?

- Ovo je posebno važno za kasniju istoriju Crne Gore.

Crnogorska državna samostalnost u jednom trenutku počinje se prikazivati ne kao prirodno pravo postojeće države, već kao prepreka većem nacionalnom projektu. Tu nastaje jedan paradoks koji će Crnu Goru pratiti dugo.

Država koja postoji pokušava da vodi sopstvenu politiku, a upravo se ta samostalna politika može predstaviti kao „separatizam“.

Od čega se odvaja država koja već postoji? To pitanje gotovo da nestaje iz propagandne konstrukcije. Termin je politički koristan upravo zato što mijenja polaznu tačku.

Više nije potrebno dokazivati zašto Crna Gora treba da se utopi u veću političku zajednicu. Sada crnogorska vlast mora objašnjavati zašto želi da ostane posebna. To je potpuna zamjena teza.

Kod Piroćanca ćemo dvije decenije poslije Načertanija naići upravo na izraz „separatistične težnje“ crnogorskog dvora.

Riječ je izuzetno važna. Jer pokazuje kako se politički jezik već mijenja.

Kako se Njegos uklapa u tu slozenu mrežu odnosa i ideja sredinom XIX vijeka? Mozemo li njegove veze sa Srbijom i ideje o sirem juznoslovenskom zajednistvu uopste tumaciti danasnjim nacionalnim kategorijama?

- Bilo bi istorijski netačno zamišljati Crnu Goru i Srbiju sredinom XIX vijeka kao dvije današnje nacionalne države sa jasno odvojenim identitetima i današnjim političkim kategorijama.

Njegoš je sarađivao sa Garašaninom i sa mnogim značajnim ličnostima XIX vijeka, koje su sanjale opšti san o oslobađanju od tuđinske vlasti. Kao i Njegoš, mnogi su bili iskreno posvećeni tome cilju, bez skrivenih planova. Njegoševo slobodarstvo bilo je nadnacionalna kategorija.

Podsetio bih zato na Njegošev odnos sa Husein kapetanom Gradašćevićem, zvanim i Zmaj od Bosne i njihovu prepisku iz 1832. godine. Pisma su dostavljana posredstvom iguman Mojsija Zečevića, Njegoševog povjerljivog čovjeka. Njegoš je podržao borbu Gradašćevića protiv Sultana Mahmuda II i za bosansku autonomiju unutar Osmanskog carstva. Zajednički neprijatelj i jedan cilj, kome se bezrezervno posvećuju. Pišući o ovome naveo sam da njihova prepiska može stvoriti dilemu je li Njegoš musliman, a Husein hrišćanin.

Njegoš piše: „Po poslanomu nama igumanu Mojseju imali smo radost primiti tvoje predrago pismo od 9. čisla prošastoga januarija, u koje vidim prijateljstvo i ljubav koje želiš da bude među nama. To nam je mnogo milo čuti, a osobito što si zborio na riječi s igumanom Mojsijem, mi sve to kabulimo i tvrdu ti božju vjeru dajemo da ćemo od sada unapredak biti ujedno i krv svoju prolijevati za vjeru i slobodu našu...”

Dok Njegosa razmišlja o oslobodjenju i zajednistvu Juznih Slovena, kako njega i Crnu Goru u isto vrijeme posmatraju politicki centri u Srbiji?

- Miloš Obrenović nije želio da mu Njegoš i Gradašćević poremete dobijenu autonomiju hatišerifom iz 1830. godine. To je tema za neku drugu priliku, a sada bismo samo nešto rekli o pokušajima Miloševog paternalizma prema Njegošu i Crnoj Gori. I Miloš je imao svoju mrežu uhoda, doušnika i agenata. U Crnoj Gori posao su obavljali Vuk Karadžić, Simo Milutinović Sarajlija i trgovci iz Boke Kotorske, Skadra i Podgorice. Će je god bilo moguće Miloševi ljudi su presrijetali Njegoševu poštu, bilježili ko dolazi i s kim se sastaje. Miloša je razljutilo štampanje Njegoševog pasoša, jer je smatrao da time povećava ugled Crne Gore i ona se postavlja kao stožer borbe za slobodu kod Južnih Slovena, pa je bio naredio da se privode svi koji pošeduju taj dokument. Miloš, koji je inače bio nepismen, zamjerio je Njegošu što koristi slova nove azbuke.

Garašanin je počeo posebno da "obrađuje" Njegoša. U specijalnu misiju poslao je agenta Matiju Bana da Njegoša još bolje veže za svoje planove. I sam Ban, kao i Njegoš, bio je oduševljen idejom jugoslovenstva. Ipak mu to nije smetalo da revnosno obavlja svoju doušničku ulogu i redovno šalje

izvještaje o Njegoševim idejama, novcu koji mu je davao ("za male pare velika korist", kako je Garašanin gledao na Crnogorce), angažovanju Njegoševom na opštoj stvari.

Koliko je sve brižljivo i pomno praćeno i oko Njegoša i oko Crne Gore pokazuje i djelatnost Njegoševa sekretara Medakovića, koji je izgleda najviše služio ruskim interesima.

Njegos je istovremeno govorio o Crnogorcima, Srbima, Slovenima i sirem zajednistvu. Sta nam taj njegov slozeni politicki i identitetski jezik govori o Crnoj Gori toga vremena?

- Njegoš se 1848. godine razočarao u ideju jugoslovenstva i oslobađanja Južnih Slovena. Rezigniran odsustvom težnji za slobodom pitao se: „Ja se svagda čudim, a nigda se načudit ne mogu, kako nekima ljudima može postidno ropstvo toliko drago biti! Oni su podobni paščetu, jerbo se pašče trza da dobije svobodu, no kako istu dobije nanovo k verigama trči da ga svežu.“ U pismu Josipu Jelačiću, napisanom na Cetinju, 20. decembra 1848. ovo je dopunio: „Rašta smo privikli robovati, rašta svoje sile ne poznavamo? Rašta neko slijepo zadahnuće upravlja Slavjanima, te se samovoljno u tuđe verige vežu? Ja sam, istina je, s ovom šakom naroda pod anatemom tirjanstva i špionstva svobodan, ali šta mi je bolje kada gledam okolo sebe milione moje braće đe stenju u tuđe lance?“

U Njegoševom političkom i književnom svijetu, uz crnogorsko, postoje i srpsko ime, i crnogorska državna svijest, i slovenska solidarnost, i pravoslavna tradicija.

Upravo zato treba biti oprezan.

Greška bi bila današnje nacionalne kategorije jednostavno prenijeti u 1844. godinu. Ali jednaka greška bila bi iz tadašnjih ideja o zajedništvu zaključiti da crnogorska politička posebnost nije postojala.

Postojala je. Nesporno je da i sami Garašanin jasno razlikuje Srbe i Crnogorce, ali je svojim agentima dao uputstva da govore kao o istom, ali na štetu Crnogoraca: „Tvrdite da su Srbi i Crnogorci isto i tako brišite crnogorsku posebnost.“

I upravo zato je bilo potrebno prema Crnoj Gori voditi politiku.

Da posebnost nije postojala, ne bi trebalo slati agente da je mijenjaju.

Takav i jos zesci paternalizam prema Crnoj Gori nastavljen je kasnije?

- Možemo to potvrditi sa par Garašaninovih izjava. Kad je Danilo izabran za gospodara on je izjavio: „Najveća je nesreća za Srbiju što se Danilo zaknjazio.“ Tokom drugog Omer-pašinog pohoda Garašanin je rekao: „To bi najveća sreća za Srbiju bila da Crna Gora propane.“

Danilo je bio ogorčen pasivnim držanjem Srbije kad je počeo rat s Osmanskom imperijom 1852-3. O tome piše D. Stranjaković u svome radu "Srbija Pijemont Južnih Slovena": „Knez Danilo nije bio zadovoljan držanjem Kneza i srpske vlade za vreme tursko-crnogorskog rata. On je psovao i grdio srpskog kneza, njegovu vladu i ceo narod u Srbiji, što nisu i oni kad i Crnogorci ustali protiv Turaka, da rasprostrane svoje otačastvo. Za vreme svog boravka u Beču on je poručivao u Srbiju da neće više nikad biti prijatelj srpskog naroda i njegovog Kneza". Tokom boravka u Beču 1853. godine, Danilo je sklopio tajni sporazum sa Milošem i Mihailom Obrenovićem protiv kneza Aleksandra Karađorđevića. U isto vrijeme Aleksandar i Garašanin počinju da kuju planove za svrgavanje Danila sa vlasti. „Verovatno pod Kneževim uticajem, zvanični krugovi u Beogradu počeli su tajno da rade na obaranju kneza Danila s crnogorskog prestola.“

- Danilo je bio trn u oku, jer je napravio otklon od Rusije i priklonio se Francuskoj.

Sve je kulminiralo nakon veličanstvene pobjede na Grahovcu, kada je izuzetno porastao ugled knjaza Danila i vojvode Mirka. Korišćena je svaka prilika da se opanjkaju knjaz Danilo i vojvoda Mirko. Novine u Srbiji i okolnim zemljama donosili su razne pamflete i intrige protiv njih. Mirko nije zaboravljao da Srbija nije ispunila dogovor o zajedničkom napadu na Osmanlije. Vojvoda Mirko je u Beču 1863, u pozdravu mladeži hrvatske, iznio svoje uvjerenje „da bi Hrvati pritekli u pomoć Crnogorcima da su slobodni kao Srbi“.

Poslije svega sto ste pokazali o Garasaninovoj politici prema Crnoj Gori, je li pravo pitanje uopste sta je radila Srbija ili sta je u svemu tome radila Crna Gora?

- Ođe dolazimo do možda najvažnijeg zaključka.

Garašanin se u crnogorskoj interpretaciji često predstavlja gotovo kao demonska figura. To je suviše jednostavno.

Bio je državnik Srbije. Radio je ono što je smatrao interesom svoje države i svoga naroda. Gradio je mrežu uticaja. Tražio saveznike. Prikupljao informacije. Koristio slabosti protivnika i konkurenata.

Pokušavao da Srbija zauzme što povoljniju poziciju u budućem rasporedu snaga na Balkanu. Iz perspektive državne politike Srbije, u tome nema ničega misterioznog.

Pravo pitanje nije zašto je Garašanin imao strategiju. Pravo pitanje je: Zašto je Crna Gora tako često nije imala?

Vidite li u tome jedan siri i dugotrajniji problem crnogorske politike?

- U ranijim tekstovima upravo sam na tome insistirao. Garašaninovu sistem može se prigovarati zbog ciljeva i metoda, ali mu se teško može osporiti da je bio dugoročan. Nasuprot tome, crnogorska politika je često trošila ogromnu energiju na oslobođenje drugih, na „opšta pitanja“ i na dinastičke snove, dok je mnogo manje pažnje posvećivala sopstvenoj dugoročnoj političkoj, identitetskoj i kulturnoj zaštiti. Spoticali smo se i oburdavali na slovenstvu, ilirizmu, srbstvu, komunizmu, internacionalizmu.

Možda se upravo tu nalazi početak mnogo dubljeg crnogorskog problema.

Ne u tome što su drugi imali svoje interese. Nego u tome što Crna Gora često nije znala kako da zaštititi svoje.

Kako se jedan politički program poput Nacertanija pretvara u konkretnu politiku prema Crnoj Gori?

- Načertanije samo po sebi nije moglo promijeniti Crnu Goru. Bez obzira što je krajnji cilj propagande bio oslabiti ugled Crne Gore među susjedima, a nju samo pridobiti i preko viđenijih ljudi uvući u jednu pravoslavnu državu u kojoj bi ona bila samo "vojnički logor".

Dokument ne djeluje sam. Treba mu čovjek. Agent.

Neko ko će otići na teren, živjeti među ljudima, koji će razgovarati sa knjazom, glavarima i sveštenstvom, pratiti odnose na dvoru, procjenjivati raspoloženje plemena i bilježiti ko je za Srbiju, ko za Crnu Goru, ko se može pridobiti, a ko predstavlja prepreku.

Dvadesetak godina poslije nastanka Načertanija jedan takav čovjek stići će na Cetinje.

Bio je to Milan Piroćanac?

- Garašanin je za tu misiju brižljivo birao čovjeka, vrhunskog agenta, koji će raširiti mrežu agenata po Crnoj Gori. U datom momentu oni će biti aktivirani na rušenju Crne Gore. Izbor je pao na oficira Milana Piroćanca. On je bio izuzetno obrazovani srpski oficir, kasnije i predsjednik srpske vlade.

Od Garašanina je dobio precizna uputstva. Jedno od bitnijih bilo je sprečavanje bližeg vezivanja Crne Gore sa Evropom, pa Garašanin piše svome povjerljivome oficiru: „Isto tako imaćete osobitu brigu da sačuvate Crnu Goru od svakog tuđeg upliva koji bi pokazao da želi postati dominirajući u mislima knjaževim i crnogorskim.“

Piroćanac je na Cetinje došao početkom 1867. godine kao čovjek od povjerenja Ilije Garašanina. Godinu ranije, 1866, Srbija i Crna Gora potpisale su tajni ugovor o zajedničkom djelovanju.

Sta su Cetinje i Beograd zapravo očekivali od tog saveza, jesu li isto zamisljali njegov krajnji cilj?

- Formalno, odnos dvije zemlje nikada nije izgledao prisnije. Ugovorom je predviđeno vojno sadjejestvo u budućem ratu protiv Osmanskog carstva, a uređivano je i pitanje budućeg političkog povezivanja.

Knjaz Nikola je u tome vidio veliku priliku. Nije se Nikola obazirao na upozorenja francuskog konzula Vista da dogovaranje sa Srbijom znači propast Dinastije.

Nikola je u širem južnoslovenskom oslobođenju prepoznavao sopstvenu dinastičku perspektivu.

Ali iza jezika bratstva i savezništva postojalo je duboko nepovjerenje. Sam knjaz Nikola je na svome primjerku „Tajnog ugovora“ napisao – „Lažovi stari!“

I Beograd i Cetinje željeli su saradnju. Ali nijesu isto zamišljali njen konačni rezultat.

Više puta sam ukazivao na paradoks: što su se dvije države formalno više približavale, to je potreba za međusobnim nadzorom bila veća.

Knjaz Nikola želio je da Crna Gora bude aktivan činilac budućeg oslobođenja. Beograd je, međutim, želio da bude politički centar cijelog procesa. Upravo u takvom trenutku Piroćanac dolazi na Cetinje.

Kako je izgledao Piroćancev izvještaj i sta nam njegov sadržaj govori o stvarnoj prirodi njegove misije u Crnoj Gori?

- Piroćančev izvještaj sačuvan je u Arhivu SANU.

On nije kratak diplomatski memorandum. Piroćanac je analizirao zemlju, narod, knjaza Nikolu, knjaginja Milenu, vojvodu Mirka, ministre, glavare, mitropolita, vojsku, Hercegovinu, Boku, unutrašnje podjele i političke ambicije crnogorskog dvora.

Izvještaj je podijeljen u čak 27 odjeljaka.

Naslovi sami po sebi govore koliko je temeljno posmatrana Crna Gora: „O Crnoj Gori u opšte“, „O karakteru Crnogoraca“, „Političke ustanove u Crnoj Gori“, „Naravi i način života Dvora crnogorskog“, „Knez Nikola“, „Kneginja Milena“, „Kneginja Darinka“, „Mirko, otac Knežev“, zatim pojedinačni glavari, mitropolit, okolne oblasti, politika vladajuće kuće, lična zapažanja i ono što je tokom misije konkretno rađeno.

To više nije obična diplomatija. To je sistematsko mapiranje jedne zemlje.

Piroćanca zanima teritorija. Ali još više ga zanimaju ljudi. Ko je uticajan? Ko je odan Petrovićima? Ko ima sukob sa knjazom? Ko se može pridobiti? Ko bi u budućnosti mogao biti oslonac srpske politike?

Takva pitanja provlače se kroz cijeli izvještaj.

Posebno je knjaz Nikola pod lupom?

- Piroćančev opis mladog knjaza Nikole izrazito je negativan. Naziva ga sujetnim, prevrtljivim i nepouzdanim.

Ali mnogo je važnije ono što se nalazi iza ličnih kvalifikacija. Nikola za njega predstavlja politički problem zato što želi da vodi samostalnu crnogorsku politiku.

Piroćanac procjenjuje ljude prije svega prema tome koliko su korisni ili štetni za politiku Srbije. Oni koji su čvrsto vezani za crnogorski dvor tretiraju se kao prepreka. Oni koji su spremni na približavanje Beogradu dobijaju sasvim drugačiju ocjenu.

Takav pristup naročito se vidi u opisu knjeginje Darinke, koju Piroćanac vidi kao osobu odanu namjerama Beograda i kao mogući kanal uticaja na crnogorskom dvoru.

Slično je i sa pojedinim glavarima.

Nije se procjenjivalo samo kakav je neko čovjek. Procjenjivalo se na koju se stranu može osloniti.

U jednom od najvažnijih djelova izvještaja Piroćanac jasno govori kako treba djelovati. „Ne treba se oslanjati samo na dogovore sa knjazom. Treba pridobijati ljude izvan dvora. Posebno one koji imaju ugled i uticaj u narodu.“

Piroćanac otvoreno predlaže da se važnijim ljudima u Crnoj Gori pokaže da ih knez Mihailo poznaje i da vodi računa o njima.

Zatim dolazi još konkretniji prijedlog. Mali pokloni u novcu. Ne jednokratno. Nego periodično. Tako da prime oblik neke vrste plate. Diskretno, da ljudi ne budu kompromitovani.

Ođe dokument više ne ostavlja mnogo prostora za dilemu. Politički uticaj planira se kao mreža. Mreža ljudi. Mreža interesa. Mreža zavisnosti.

To je jedna od najvažnijih tačaka Piroćančevog izvještaja. Jer pokazuje da cilj nije bio samo uvjeriti Crnogorce u određenu političku ideju. Trebalo je izgraditi ljude koji će tu ideju širiti iznutra.

A onda dolazi rečenica koja možda najbolje objašnjava dugoročnost cijelog plana: „No naročito bi bilo korisno decu iz tih krajeva kod nas u školama podizati i vaspitavati.“

I odmah zatim: „Da se na ovome izraniye u velikom prostranstvu radilo, naša politika ne bi danas na nikakve teškoće nailazila.“

Ovo je vjerovatno jedna od najvažnijih rečenica u cijeloj građi. Ne zbog toga što je školovanje mladih samo po sebi nešto sporno. Naprotiv. Problem je u cilju koji Piroćanac eksplicitno vezuje za obrazovanje.

Sta nam to govori o mjestu koje je obrazovanje imalo u dugorocnoj politici prema Crnoj Gori?

- Školovanje nije posmatrano samo kao pomoć mladim ljudima iz siromašne zemlje. Posmatrano je kao investicija u buduću političku orijentaciju Crne Gore. Djecu treba obrazovati u Srbiji kako bi se kroz njih dugoročno smanjivao otpor politici Srbije.

To više nije kratkoročna politička taktika. To je strategija generacija. Tu više nijesmo u svijetu opštih ideja. Tu počinje operativni plan.

Planovi su jedno. Teren je nešto sasvim drugo.

Možete u kabinetu nacrtati političku mapu Balkana, napisati program, odrediti ciljeve i poželjeti buduću državu. Ali ako ne poznajete ljude, njihove slabosti, ambicije, sukobe i strahove, politička konstrukcija ostaje samo na papiru.

Zato je poslije Načertanija bilo potrebno upoznati Crnu Goru iznutra. Ne preko diplomatskih izvještaja. Ne preko novinskih članaka. Nego neposredno.

Preko dece je trebalo obezbijediti uticaj koji će kroz određeno vrijeme dati ploda. Izgubiće se nacionalno ošecanje, a usađeni pojam opšteg potrijeće ošecaj posebnosti i omogućiti lako utapanje Crne Gore u Srbiju. Kako rekosmo rezultati su vrlo brzo došli. Popovi i učitelji su dobro obavili zadatak, pa se našao određeni broj ljudi koji je smatrao da u interesu "srpstva" Crna Gora treba da nestane. Prva generacija školovana u Beogradu u Crnu Goru vratila se s bombama.

Da li je Piroćanac postavio plan kako djelovati na dvor, a kako djelovati na narod?

- Piroćanac je u svom izvještaju napravio vrlo jasnu razliku. Sa knjazom Nikolom treba „igrati politiku“. Ali na narod treba djelovati. To je suština.

On preporučuje da se sa Cetinjem održavaju formalno dobri odnosi, da se pažljivo prate svi potezi crnogorskog dvora, ali da se politički rad usmjeri mnogo šire. Na glavare. Na plemena. Na okolinu. Na Brda. Na Hercegovinu. Na sve tačke preko kojih se može ograničiti prostor samostalnog crnogorskog djelovanja.

Njegova formula je praktično dvostruka: Sa vladarem saradnja, prema narodu uticaj.

Tako formalno prijateljstvo može postojati istovremeno sa radom na slabljenju njegove samostalnosti.

Sta Piroćancevi izvještaji govore o ljudima koje je zatekao u Crnoj Gori?

- Piroćanac otvoreno određuje ljude koji predstavljaju problem. Jedan od njih je veliki vojvoda Mirko Petrović. Za njega kaže da je, uz Katunjane, „jedina prepreka interesima ukupnoga srbstva“.

Zašto? Zato što je bio oslonac dinastije. Zato što je bio snažan. Zato što je imao autoritet. I zato što nije bio spreman da Crnu Goru posmatra samo kao instrument šire politike.

Kao mogući oslonci Srbije navode se drugi ljudi iz crnogorskog političkog života. Neki od njih Piroćancu obećavaju da se na njih može računati kada za to dođe vrijeme.

Upravo tu vidimo koliko je duboko misija zašla u unutrašnje odnose Crne Gore.

Nije više riječ samo o odnosu Beograd-Cetinje. Sada se prave spiskovi. Ko je „naš“. Ko nije. Ko se može pridobiti. Ko treba biti izolovan.

To je klasična logika političke penetracije.

I dodjeljivanje parcela u Beogradu kao politicko sredstvo?

- Neke Piroćančeve ideje gotovo su nevjerovatne po svojoj konkretnosti. On razmatra mogućnost da se važnijim Crnogorcima dodijele placevi u Beogradu.

Ne da bi ih odmah prodali. Nego da ih mogu koristiti ako se dosele.

Piroćanac procjenjuje da bi takva politika bila jeftina, a korisna. To pokazuje koliko široko je shvatao uticaj. Ne samo ideologija. Ne samo novac. Nego i status. Imovina. Perspektiva. Mogućnost boljeg života.

Politička lojalnost rijetko se gradi samo riječima. Često se gradi očekivanjem koristi.

Kako je Piroćanac formulisao stav “separatisticke teznje”, a pise o jednoj postojećoj drzavi?

- Jedan od najzanimljivijih termina u cijelom izvještaju jeste Piroćančeva sintagma o „separatističnim težnjama“ crnogorskog dvora.

To treba pažljivo pročitati.

Crna Gora tada postoji. Ima vladara. Ima institucije. Vodi sopstvenu politiku.

Ipak, težnja njenog dvora da vodi politiku koja nije identična politici Srbije označava se kao „separatistična“. To je politički veoma moćna formulacija.

Jer u trenutku kada neku samostalnu državnu politiku proglasite separatizmom, promijenili ste čitav okvir rasprave. Više se ne pita zašto bi Crna Gora trebalo da nestane. Pita se zašto se opire „ujedinjenju“.

Jedna postojeća država počinje se tretirati kao da je već dio cjeline od koje pokušava da se odvoji. Riječ prethodi političkom činu.

Zasto su Pirocancu vazne oblasti oko tadašnje Crne Gore?

- Posebnu pažnju Piroćanac posvećuje teritorijama crnogorskih plemena koje su pod osmanskim vlastima (Vasojevićima, Kućima, Brdima) i Hercegovini.

Njegova analiza nije slučajna.

Crnogorski uticaj na okolne oblasti predstavljao je važan dio njene političke snage. Ako se taj prostor stavi pod drugi politički uticaj, Crna Gora postaje slabija.

Piroćanac zato razmatra i mogućnost djelovanja kojim bi se „opšta srpska stvar“ osigurala u područjima izvan starog katunskog jezgra, dok bi sama Katunska nahija privremeno mogla ostati odvojena.

To je važan detalj.

Crnu Goru nije nužno trebalo odmah politički ukinuti. Moglo je biti dovoljno postepeno je izolovati. Oduzeti joj politički prostor. Ograničiti njen uticaj. Okružiti je područjima koja su vezana za drugi centar.

A onda puštiti vrijeme da uradi ostatak. Piroćančev izvještaj sadrži smjernice koje, zasnovane na Načertaniju, nijesu izgubile na aktuelnosti. To su planovi za denacionalizaciju Crnogoraca, školovanjem dece iz Crne Gore i angažovanjem uglednijih Crnogoraca da rade protiv svoje otadžbine. Garašaninovu oficiru mora se odati puno priznanje za dobro zamišljenu akciju koja će davati rezultate i vijek i po nakon njenog iniciranja.

I Garasanin i Piroćanac razmatrali su ulogu Rusije. Je li Rusija saveznik ili nadzornik?

- Samo bih istakao da je Garašanin jedan od rijetkih srpskih političara koji je u potpunosti shvatio ulogu Rusije i ti stavovi ni danas nijesu izgubili na aktuelnosti.

Piroćančev izvještaj otvara to osetljivo pitanje. Odnos Rusije prema Crnoj Gori.

Crna Gora je decenijama njegovala gotovo mitsku predstavu o Rusiji kao prirodnom zaštitniku. Ali velika sila nema vječnih prijateljstava. Ima interese.

Piroćanac smatra da Crna Gora teško može voditi politiku protivnu zajedničkom djelovanju Srbije i Rusije. Posebno zato što zavisi od njihove finansijske i političke podrške.

Njegova procjena je hladna: Ako Rusija i Srbija na Cetinju rade „u jednom duhu“, prostor za samostalnu crnogorsku politiku veoma je uzak.

To je još jedna velika pouka.

Male države često vjeruju da su emocionalne veze između naroda dovoljne da zaštite njihove interese. Velike sile uglavnom misle drugačije.

Koliko je knjaz Nikola bio svjestan stvarne prirode Piroćanceve misije na Cetinju?

- Postoji u ovoj priči gotovo groteskan završetak.

Piroćanac je tokom boravka na Cetinju pokušavao da zaštiti svoju tajnu prepisku. Sumnjao je da mu knjaz Nikola otvara poštu. Sam opisuje probleme sa šifrovanim pismima i načinima na koje je organizovao njihovo dostavljanje. A ipak, pri odlasku iz Crne Gore, knjaz Nikola mu daje orden i prsten.

Možda je Nikola znao više nego što je pokazivao. Možda nije znao dovoljno.

U svakom slučaju, prizor je gotovo simboličan:

Čovjek koji mjesecima analizira kako da se ograniči moć crnogorskog dvora odlazi sa Cetinja odlikovan od tog istog dvora. Zanimljivo je da dr Vladan Đorđević, u svojoj knjizi Crna Gora i Austrija, kaže da Piroćanac za svoju službu od Knjaza Nikole nije dobio nikakvo odlikovanje osim "titule" "paščeta šumadijskog", kojom ga je Nikola "čašćavao".

Istorija ponekad ima veoma crn smisao za humor.

Odlaskom Piroćanca nijesu prekinuti metodi rada?

- Garašanin navodno nije bio potpuno zadovoljan rezultatima misije. Piroćanac je bio previše otvoreno negativan prema Crnogorcima. Nije uspio da pridobije onoliko ljudi koliko se očekivalo. Pogriješio je u nekim procjenama. Ali to ne znači da je njegov izvještaj bio bez značaja. Naprotiv.

Njegova vrijednost leži upravo u tome što je gotovo brutalno jasno zapisao mehanizme političkog djelovanja: proučiti unutrašnje slabosti države; izolovati vlast od uticajnih ljudi; pridobijati glavare novcem i statusom; stvarati mrežu lične zavisnosti; obrazovati novu generaciju u drugom političkom centru; slabiti uticaj Crne Gore u okolnim oblastima; samostalnu politiku označiti kao separatizam; formalno održavati prijateljske odnose dok se politički djeluje ispod površine.

To je mnogo više od jednog špijunskog izvještaja. To je priručnik političkog uticaja.

Sta se događa kada tajni rad agenata više nije dovoljan?

- Agenti imaju jedan problem. Rade skriveno.

Da bi se politička operacija proširila, njene poruke moraju izaći među narod. Treba stvoriti utisak da ono što želi politički centar zapravo želi „narod“.

Da nezadovoljstvo nije organizovano. Nego spontano. Da zahtjev da se Crna Gora odrekne sopstvene politike ne dolazi spolja. Nego iz same Crne Gore.

I upravo tada na scenu stupaju pamfleti. Fantomska društva. Anonimni proglasi. Optužbe za izdaju. Pozivanje na narodnu volju. I zahtjev da se knjaz Nikola ukloni.

U jednom od tih proglašenja pojaviće se i tvrdnja da „sav narod crnogorski“ želi sjedinjenje sa Srbijom.

Ali iza tog „glasa naroda“ pojavljuju se poznata imena iz tajne prepiske.

Piroćanac. Arhimandrit Nićifor Dučić. Ruski konzuli. Ljudi bliski Garašaninovoј politici.

Tajni rad počinje da dobija javno lice.

Agent može da prikupi podatke. Može da razgovara sa glavarima. Može da procijeni ko je nezadovoljan, ko sujetan, ko siromašan, ko ambiciozan, ko spreman da za novac, položaj ili političku perspektivu, promijeni stranu.

Ali agent ima jedan ozbiljan nedostatak. On djeluje tajno. A politika, ako želi da proizvede stvarni rezultat, mora u jednom trenutku izaći među ljude.

Tada više nije dovoljno da se u povjerljivim pismima govori kako treba oslabiti knjaza Nikolu, pridobiti glavare ili usmjeravati crnogorski narod.

Potrebno je stvoriti utisak da to ne želi Beograd. Ne želi ruski konzul. Ne želi Garašanin. Ne želi agent. Nego narod ili savremenim političkim jezikom kazano - naaaronod.

Tu počinje druga faza.

Počinje proizvodnja „narodne volje“.

DRUGI DIO INTERVJUA:

U prvom dijelu razgovora za Antenu M, Dragan B. Perović govorio je o tajnim mrežama političkog uticaja u Crnoj Gori - agentima i povjerenicima, pridobijanju uticajnih ljudi novcem i položajima i školovanju crnogorske dece u Srbiji kao dugoročnoj političkoj strategiji.

U drugom dijelu ta politika izlazi iz tajne prepiske i dobija javno lice.

Godine 1867, dok se knjaz Nikola nalazi na putu za Pariz, u Crnoj Gori se pojavljuje proglas navodnog „Srpskog narodnog društva“. Društvo nije postojalo, ali proglas govori u njegovo ime i saopštava što navodno želi čitav narod: „Sav narod crnogorski jednodušno želi da se sa Srbijom spoji i sjedini.“

„Narod nema adresu. Nema potpis. Nema odgovornost“, kaže Perović.

Od tog primjera vodi nas kroz propagandni rat protiv knjaza Nikole, Petrovića i samog „crnogorstva“, do falsifikovanog tajnog ugovora Crne Gore i Austro-Ugarske, a zatim do dokumenata iz 1918. koji govore o novcu, političkoj organizaciji, uputstvima i postavljanju „naših ljudi“ na mjesta nove vlasti.

Ipak, Perović ne svodi slom Crne Gore samo na djelovanje spolja. Jedno od najneugodnijih pitanja ovog razgovora ostavlja Crnogorcima: „Šta su Crnogorci radili sami sebi?“

Kada tajne operacije koje organizuje Srbija dobijaju javno lice?

- Godina je 1867. Knjaz Nikola odlučuje da otputuje u Pariz. U Crnoj Gori vlada kolera. Spoljnopolitička situacija je složena.

Nikola pokušava da ojača veze sa Francuskom i da otvori pitanje crnogorskih granica i položaja Hercegovine.

Upravo tada pojavljuje se proglas navodnog „Srpskog narodnog društva“ u Crnoj Gori.

Problem je samo jedan. Takvo društvo nije postojalo.

Ali tekst govori u njegovo ime. I ne govori oprezno. Knjaz Nikola se optužuje da je izdao narod. Da troši narodni novac. Da je Crnu Goru ostavio u bolesti i gladi. Da vlada tiranski. Da radi protiv „srpskog opšteg interesa“.

I na kraju dolazi ključna poruka: „Sav narod crnogorski jednodušno želi da se sa Srbijom spoji i sjedini.“

To je školski primjer političke propagande.

Prvo napravite organizaciju. Zatim toj organizaciji date ime koje zvuči kao da predstavlja narod. Onda u njeno ime proglasite šta narod navodno želi. I na kraju sopstveni politički cilj predstavite kao spontanu volju stanovništva.

U pamfletu se ne napada Nikola samo kao čovjek. Napada se njegova politička legitimnost. To je ključna razlika.

Da je proglas sadržao samo uvrede na račun knjaza, bio bi još jedan primjer dvorske i dinastičke borbe. Ali ođe je struktura mnogo ozbiljnija.

Prvo se tvrdi da vlast ne poštuje narod. Zatim da je ekonomski upropašćen. Zatim da vladar izdaje „opšti interes“. A onda se nudi rješenje: Crna Gora treba da se sjedini sa Srbijom.

Drugim riječima, nezadovoljstvo pojedincem pretvara se u argument za promjenu državnog položaja zemlje. To je propagandno mnogo efikasnije.

Jer ako ubijedite ljude da problem nije samo loš vladar nego sama politička konstrukcija države, onda ste već promijenili predmet rasprave.

Koliko je za politicku propaganda vazno da se odredjeni zahtjev predstavi ne kao stav pojedinca ili politickog centra, vec kao spontana volja “naroda”?

- Pamflet se ne potpisuje imenom konkretnog autora jer bi tada to bilo samo mišljenje jednog čovjeka. Mnogo je snažnije kada govori „narod“.

Narod nema adresu. Nema potpis. Nema odgovornost. Ne možete ga pozvati na saslušanje. Ne možete ga pitati ko ga je ovlastio da govori u ime svih.

Zato propaganda veoma voli kolektivnog autora.

„Narod traži.“ „Narod želi.“ „Narod je ogorčen.“ „Narod više neće da trpi.“

Takve rečenice zvuče moćno, čak i kada ne postoji nijedan dokaz da iza njih stoji većina ljudi.

Upravo to vidimo 1867.

Pamflet izgovara politički zahtjev u ime „svega naroda“. A iza kulisa pojavljuju se sasvim konkretni ljudi.

Knjaz Nikola sumnjao je da iza pamfleta stoje ljudi povezani sa politikom Srbije. Posebno je sumnjao na Nićifora Dučića. Ta sumnja nije bila bez osnova.

U feljtonu “Spijunski rat izmedju Srbije I Crne Gore”, objavljenom jos 1990/91, naveli ste prepisku Nicifora Ducica I Ilije Garasanina. Sta nam ta dokumenta otkrivaju o nacinu politickog djelovanja prema Crnoj Gori?

- Dučić poslije sukoba sa knjazom Nikolom napušta Crnu Goru i obraća se Garašaninu. U pismima govori da će nastaviti da djeluje protiv Nikoline politike i da će „mudro i predostrožno“ raditi na tome da ljudi u Crnoj Gori budu usmjereni prema Srbiji.

Garašanin mu zauzvrat daje jasne instrukcije: Treba djelovati na Hercegovinu; Treba djelovati na ljude u Crnoj Gori; Treba im govoriti da dolazi trenutak kada će se „svo Srpstvo“ sliti u jedno; Treba „pibrati žice“ i biti spreman da se njima povuče kada dođe odgovarajući trenutak.

To više nije pretpostavka o političkom raspoloženju. To je organizovani rad.

Najzanimljiviji dio dolazi kada se javni proglas uporedi sa povjerljivim pismima. Poruke su gotovo iste.

U oba slučaja Nikola je predstavljen kao čovjek koji djeluje protiv šireg interesa. U oba slučaja samostalna politika Crne Gore tretira se kao

problem. U oba slučaja rješenje se vidi u čvršćem vezivanju za Srbiju. U oba slučaja Crnogorcima se objašnjava da je njihova budućnost u većoj zajednici.

Iz svega ovoga jasno možemo zaključiti da između sadržaja prepiske i pamfleta postoji toliko podudarnosti da je teško govoriti o slučajnosti.

Kada se tajna instrukcija i javni proglas podudaraju, onda se više ne radi samo o nezadovoljstvu naroda. Radi se o proizvodnji političke poruke.

Je li ovaj proglas bio usamljen slučaj ili se isti obrazac ponavlja i u drugim propagandnim tekstovima tog vremena?

- Gotovo istovremeno pojavljuje se i drugi tekst. Ovoga puta navodno se Bugari obraćaju Crnogorcima.

Poruka je ponovo slična. Crnogorci ne treba ništa samostalno da preduzimaju. Treba da gledaju prema Srbiji. Treba da čekaju znak. Treba da povežu svoje interese sa interesima Srbije.

Sve ostale velike sile predstavljaju se kao nepouzdanе ili neprijateljske. A Srbija se postavlja kao prirodni politički centar cijelog procesa.

To je već razvijen propagandni obrazac. Jednom govori „narod u Crnoj Gori“. Drugi put govore „Bugari“. Ali politička poruka je ista. Crna Gora ne treba da vodi sopstvenu politiku. Treba da se uklopi u politiku koju vodi Srbija.

Zato se kao najopasniji crnogorski spoljnopolitički grijeh smatra samostalnost.

U tekstovima i prepisci iz tog perioda stalno se ponavlja ista stvar. Problem nije samo u tome šta Nikola radi. Problem je što djeluje samostalno.

Ako ide prema Parizu, sumnjiv je. Ako pokušava da ojača veze sa Francuskom, sumnjiv je. Ako hoće da sam pregovara o Hercegovini i granicama, ugrožava „opšti interes“.

To je možda najvažniji element cijele propagandne matrice.

Samostalna politika Crne Gore unaprijed se predstavlja kao izdaja šireg interesa.

Dimo Vujović, čiji rad smo koristili, upravo tako sažima tadašnju situaciju: svaki samostalni spoljnopolitički korak knjaza Nikole osuđivan je kao neprijateljski prema Srbiji i kao izdaja zajedničke stvari.

To je veoma efikasan politički mehanizam. Jer država više nema pravo na sopstveni interes. Čim ga pokaže, ona postaje sumnjiva.

Rusija i Srbija djeluju u istom pravcu, ali sa razlicitim interesima?

- U ovoj epizodi ne pojavljuje se samo Srbija. Pojavljuje se i Rusija. I to je važno.

Crnogorski politički mit dugo je počivao na predstavi o Rusiji kao prirodnom, gotovo bezuslovnom zaštitniku.

Dokumenti pokazuju mnogo složeniju sliku.

Ruski konzuli imaju sopstvene interese. Srbija ima svoje. U pojedinim periodima ti interesi se podudaraju. A Crna Gora tada lako postaje predmet zajedničkog pritiska.

Dučić održava veze sa ruskim konzularnim predstavnicima. Prima podršku. Istovremeno je povezan sa Garašaninom. Njegov rad odgovara i jednoj i drugoj strani.

To je još jedna pouka koju Crna Gora teško prihvata. Velike države ne djeluju iz ljubavi. Ni kada koriste jezik bratstva. One djeluju iz interesa.

I vojvoda Mirko je prepreka koju treba ukloniti iz jednacine?

- U pamfletima se posebno napada vojvoda Mirko. To nije slučajno.

Već smo videli da ga Piroćanac smatra jednom od glavnih prepreka politici Srbije u Crnoj Gori.

U proglasima protiv Nikole i Mirka koriste se krajnje teške optužbe. Mirko se predstavlja kao tiranin. Kao čovjek koji tlači narod. Kao neko čije uklanjanje postaje preduslov političke promjene.

A onda u avgustu 1867. umire. Zvanično - od kolere. Ali već tada postoje sumnje.

Francuski konzul Vijet smatrao je da okolnosti smrti ostavljaju prostor za drugačije tumačenje i prenio je sumnju da je Mirko mogao biti otrovan.

Tu treba biti veoma oprezan. Nema osnova da se kao utvrđena činjenica tvrdi da je vojvoda Mirko otrovan.

Postoji istorijska sumnja. Postoji diplomatsko svjedočenje. Postoje politički interesi kojima je njegova smrt odgovarala.

Ali između sumnje i dokazane činjenice postoji velika razlika. Ozbiljna istorija mora da je sačuva.

Kako je politicka poruka koja dolazi spolja postajala uvjerljiva unutar same Crne Gore?

- Najveća vrijednost ovih dokumenata nije u tome što pokazuju da je neko iz Srbije ili Rusije pokušavao da utiče na Crnu Goru. To nije istorijska senzacija. Sve države pokušavaju da utiču na druge.

Mnogo je važniji metod.

Poruka spolja postaje mnogo efikasnija kada dobije domaćeg prenosioca. Ako istu tvrdnju izgovori strani ministar, ljudi su sumnjičavi. Ako je izgovori domaći sveštenik, glavar, emigrant, profesor ili navodno „narodno društvo“, zvuči autentično.

Zato je domaći posrednik presudan. On daje stranoj političkoj ideji lokalni glas. Tada propaganda prestaje da izgleda kao propaganda. Počinje da izgleda kao unutrašnji politički stav.

Kako se krajem XIX vijeka mijenja priroda propaganda prema Crnoj Gori? Da li sesa napada na knjaza Nikolu i dinastiju Petrovic prelazi na nesto mnogo sire – osporavanje crnogorske politicke I istorijske posebnosti, pa cak I samog “crnogorstva”?

- Pamfleti su bili samo početak. Kako se razvijala štampa, razvijao se i novi prostor političkog rata.

Krajem XIX vijeka kampanja protiv knjaza Nikole i dinastije Petrović postaje mnogo šira. Pojavljuju se novine. Brošure. Pamfleti. Politička emigracija. I cijela industrija diskreditacije.

Posebno je značajno djelo „Nekoliko krvavih slika iz albuma Petrović-Njegoševog doma - skupio i izdao Glavni odbor crnogorske emigracije (1898)“.

(https://plus.cobiss.net/cobiss/cg/cnr_latn/data/cobib/2858512/cnbct)

Djelo je štampano u Osijeku, najvjerovatnije „o trošku generalisima Milana Obrenovića (a možda vlade i režima)” i pod nadzorom tajne službe srpske

vlade. Zamišljena kao višetomno delo (ova knjiga nosi oznaku sveska 1), izašla je samo jedna knjiga.

U tom tekstu nije napadnut samo Nikola. Napadaju se svi Petrovići, odnosno Crna Gora i sve ono što je „autentično crnogorsko”. Detaljnije o ovome djelu može se upoznati preko tekstova Marijana Maša Miljića „Crnogorska politička emigracija do I svjetskog rata”

(<https://montenegrina.net/crnogorska-politicka-emigracija-do-i-svjetskog-rata-marijan-miljic/>) i Vladimira Jovanovića „CRNOGORSTVO – Od Njegoša do naših dana” (<https://www.antenam.net/clanak/76972-crnogorstvo-od-njegosa-do-nasih-dana-1>)

Izdvajamo samo par navoda iz ovog emigrantskog “albuma”. “Zasto da mu (Nikoli, prim. D.B.P) dozvoljavamo vise da svojoj neopravdanoj gramzivosti zrtvuje srpske interese, i svojim intrigama da staje na put prisajedinjenju Crne Gore uz Srbiju!?”

Po njihovom mišljenju Nikola ne zaslužuje mjesto vladara, a Sveti Petar Cetinjski je lažni „šareni svetac bez nosa”, koji je od strane Njegoša, po uputima Sima Milutinovića Sarajlije, na bezbožan način proglašen za svetitelja.

Petrovići su od strane autora počašćeni sljedećime epitetima: "Narodna kuga", "božja kazna", "Pilati", "otrovi", "zvjerad u čovječjoj koži", "otuženi i prepređeni zlikovci" koji su krv "zločinački na svako crnogorsko ognjište prosuli", "sramotna i hajdučka kuća”...

Petar II je "grobar srpskog imena", "krvožedni i gadni mitronosac", "franzovi krvolok", "krivokletnik"... "glava pod bradom bez obraza", "glava pod mitrom bez časti", "glava pod mantijom bez pojma o bogu", "najsramotniji hrišćanski sveštenik, koji je do sada zemlju gazio", "franzavi bezakonik u mantiji", "vtori Aleksandar Bordžija"... Ni Njegoševo veličanstveno djelo „Gorski vijenac” nije bolje prošlo: „Izgleda Visočanstvo, kao da Vi, odviše zaboravljate da se "Gorski vijenac" pisao u ono vrijeme, kad je uopšte svaki Crnogorac manje - više glup, prost i fanatik bio, te nije znao ni umeo da ocijeni šarlatanstvo, laži i zločinstva vladike Rada, koji je pokušao da pisanjem "Gorskog vijenca", ukrije od potomstva svoja gnusna izdajstva i nevaljalstva”.

Povrh svega, Njegoš je optužen da je začetnik ubitačnog crnogorskog separatizma! Zato su i poručili vladici Radu: „Neka počiva na Lovćenu, jer zbilja, kao da mu je sam Bog naredio da na samrtnom času izabere to

mjesto za vječiti boravak među zvjerovima i na tom svijetu, kao što je sam bio zvijere i razvratnik na ovome.”

Vojvoda Miljan Vukov Vešović za emigrante je “žbir Petrovića” koji je napravio od Vasojevića “crnogorske čivute”.

U jednom trenutku meta više nije samo knjaz Nikola i njegova politika, vec i samo “crnogorstvo”. Kada i zasto ono postaje predmet napada?

- Navodeći srpske veličine, vitezove i junake, emigranti imperativno zahtijevaju od knjaza Nikole I (kojega su na nekom svom suđenju bili osudili na smrt) sljedeće: „Na koljena, pigmeju, pred ovim veličinama!”

Na kraju pitaju Nikolu: „A šta je i šta znači to Vaše izmišljeno ‘CRNOGORSTVO’? Za njih je „Crnogorstvo“ „kobni i izdajnički izmišljeni naziv”, jer je Crna Gora „jedna časna srpska provincija”.

Vjerovatno je to bila reakcija na tekstove u „Glasu Crnogorca“, koji se odnose na Crnogorstvo! Uprošćeno se to svodilo na poruku: „Ko Crnogorstvu ne bio vjeran, Bogom i ljudima svuđ bio ćeran!”

Tekst o Crnogorstvu, kao najavi državnog programa - „Crnoj Gori je životno načelo Crnogorstvo“, objavljen je u broju 5, u nedjelju 29. januara 1884, na naslovnoj stranici Glasa Crnogorca. U uvodu se najavljuje da bez Crnogorstva kao životnog načela Crna Gora ne bi mogla živjeti. Ostale bi stijene, krši i šume, možda bi moglo biti i više naroda, možda bogatijeg i čak prosvjetljenijeg – „ali to više ne bi bila Crna Gora, kad u njoj ne bi bilo Crnogorstva“. „Što se tiče Crnogorstva, ono nije samo junaštvo nego i čojstvo (humanost). U njemu su, dakle, dva elementa, koji, samo kad su u slozi, sastavljaju ideal Crnogorstva.”

I samo „crnogorstvo”.

To je novi nivo. Više se ne tvrdi samo da je aktuelni vladar loš. Sada treba dokazati da je cijela istorijska vertikala Crne Gore pogrešna.

Napada se proslost da bi se promijenila buducnost?

- To je možda najvažnija tačka cijelog ovog pregleda.

Da biste ukinuli jednu državu, nije dovoljno napasti njenu sadašnjost. Mnogo je korisnije napasti njenu prošlost.

Ako uvjerite ljude da njihova država nema stvarnu istorijsku legitimnost, onda njeno ukidanje više ne izgleda kao gubitak. Izgleda kao ispravljanje istorijske greške.

Zato propaganda protiv Petrovića nije samo dinastička propaganda.

Kada su Petar I, Njegoš, knjaz Danilo i Nikola predstavljeni kao prepreke „opštem interesu“, tada se ruši i simbolički temelj crnogorske državnosti.

Kada se posebna crnogorska politika nazove separatizmom, onda se Crna Gora više ne posmatra kao država koja treba da odlučuje o sebi. Posmatra se kao dio nečega većeg koji odbija da prihvati svoje „prirodno“ mjesto.

A kada se to ponavlja dovoljno dugo, propaganda počinje da izgleda kao istorija.

Kada se početkom XX vijeka mijenjaju metode propagandnog rata protiv Crne Gore?

- Pamflet može da uvjerava. Novinski tekst može da napada. Ali dokument ima posebnu moć. Dokument izgleda kao dokaz.

Zato će sljedeća faza propagandnog rata biti još opasnija. Više neće biti dovoljno reći da je kralj Nikola izdajnik. Trebaće pokazati „dokaz“.

Tako će se početkom XX vijeka pojaviti navodni tajni ugovor Crne Gore i Austro-Ugarske. Dokument koji nije postojao.

Ali koji će godinama biti korišćen kao da je autentičan.

Ponavljajte se u štampi. Preštapavati. Prevoditi. Slati u inostranstvo. Koristiti za kompromitovanje Crne Gore i njenog vladara.

I upravo tu propaganda prelazi svoju najopasniju granicu.

Od političke interpretacije ide ka proizvodnji činjenice koja nikada nije postojala. A kada se takvoj propagandi pridruže novac, organizacija i vojna sila, približavamo se 1918.

Znaci da 1918. nije pocela 1918?

- Kada se danas govori o 1918. godini, lako se stvara utisak da se Crna Gora našla pred iznenadnim izborom.

Kao da je završio Veliki rat, narod se okupio, odmjerio dvije političke mogućnosti i odlučio.

Istorija je bila mnogo složenija.

Do novembra 1918. iza Crne Gore su već bile decenije političkih sukoba, dinastičkog rivalstva, agenturnog djelovanja, propagandnih kampanja, pokušaja pridobijanja glavara, rada sa omladinom i emigracijom, kao i sistematskog predstavljanja svake samostalne crnogorske politike kao prepreke „opštem“ nacionalnom cilju.

Zato 1918. nije moguće razumjeti ako počnemo od Podgorice.

Treba početi mnogo ranije.

Jer ono što se te godine dogodilo na političkom planu imalo je dugu predistoriju u borbi za to kako Crnogorci treba da razumiju sebe, svoju dinastiju, državu i budućnost.

Kada propaganda protiv knjaza Nikole prerasta u pokusaj kompromitovanja same Crne Gore kao drzave?

- Do kraja XIX i početka XX vijeka propagandni rat protiv knjaza, kasnije kralja Nikole, više nije bio sporadičan. Postao je system.

Politička emigracija u Srbiji, novine, pamfleti i različiti politički krugovi sve intenzivnije predstavljaju Petroviće kao prepreku ujedinjenju.

Nikola nije samo loš vladar. On postaje „separatista“. Crnogorska dinastija nije samo konkurentska dinastija. Ona postaje prepreka „narodnom jedinstvu.

A Crna Gora nije više predstavljana kao država koja odlučuje o svojoj budućnosti.

Sve češće se tumači kao dio šire cjeline koja tek treba da prihvati ono što joj se predstavlja kao istorijska sudbina.

Kada se jednom prihvati takva početna pretpostavka, sve ostalo postaje lakše.

Ako Crna Gora nije politički subjekt nego privremeno odvojeni dio „cjeline“, onda njeno ukidanje više nije ukidanje države. Postaje „ujedinjenje“.

Pomenuli ste navodni tajni ugovor Crne Gore i Austro-Ugarske. Kako je taj document koriscen protiv kralja Nikole I crnogorske drzavne politike?

- Propaganda ima ograničenje. Možete godinama tvrditi da je neko izdajnik. Možete ga optuživati da radi za Austriju. Možete njegovu državnu politiku proglasiti separatizmom. Ali u jednom trenutku javnost traži dokaz.

Tada se pojavljuje mnogo opasniji instrument. Falsifikovani document.

Jedan od najvažnijih primjera u materijalu koji sam istraživao jeste navodni tajni ugovor između Crne Gore i Austro-Ugarske.

Prema utemeljenom istraživanju Rista J. Dragićevića, objavljenom 1968. godine, takav ugovor nije postojao.

Ipak, početkom XX vijeka u javnosti je plasiran tekst kojim je trebalo dokazati da kralj Nikola vodi tajnu politiku sa Bečom. Taj nepostojeći dokument, sastavljen sa znanjem srpske vlade, vjerovatno je koordinisan sa Rusijom. Ruski poslanik na Cetinju je „povjerljivo“ obavještavao saveznike o postojanju „Ugovora“. Potvrdu tome nalazimo u podatku da je ruski poslanik na Cetinju 1913. godine otkrio da postoji plan za proćerivanje kralja Nikole iz Crne Gore!

Navodna konvencija objavljena je 1912. godine i godinama je korišćena za kompromitovanje crnogorske politike i njenog vladara.

Ode dolazimo do najopasnije faze propagande. Lažna tvrdnja može biti osporena. Ali kada joj date izgled dokumenta, ona dobija autoritet arhiva.

Kako je moguće da laž tako lako postane „istorijska činjenica“?

- Mehanizam je jednostavan.

Jedan list objavi dokument. Drugi ga preuzme. Treći navede prvi kao izvor. Zatim se tekst prevede. Pojavi se u drugoj zemlji. Onda se iz te druge zemlje vrati kao „strani izvor“. I poslije nekoliko krugova više niko ne zna da je nastala prvobitna tvrdnja.

Sada postoji deset mjesta koja jedno drugo citiraju.

U materijalu je upravo tako opisan put navodnog tajnog ugovora. Tekst se objavljuje, prevodi, preuzima preko američke štampe i ponovo vraća u crnogorski i balkanski javni proctor.

To je propagandna tehnika koja djeluje gotovo savremeno.

Danas bismo rekli da je informacija „viralna“. Tada su bile potrebne novine i brošure. Princip je isti. Ponavljanje proizvodi vjerodostojnost.

Kakve je stvarne politicke i ratne posljedice imao falsifikovani “tajni ugovor”? Koliko je proizvedena sumnja u kralja Nikolu uticala na odnos saveznika prema Crnoj Gori tokom Prvog svjetskog rata, a koliko su tome doprinijele i odluke samog crnogorskog vladara?

- Falsifikat bi bio samo jedna ružna epizoda političke propagande da nije imao stvarne posljedice.

Navodni tajni ugovor korišćen je i tokom Prvog svjetskog rata da bi se kralj Nikola predstavio kao nepouzdan saveznik i čovjek sklon tajnim dogovorima sa Austro-Ugarskom. Zanimljivo je da je pravi, stvarni tajni ugovor sa Austrijom potpisala Srbija, krajem XIX vijeka!

Kada je počeo rat, protivnici kralja Nikole su čitanjem navodnog tajnog ugovora s Austrijom demoralisali crnogorsku vojsku. „Vlada kraljevine Crne Gore i kralj Nikola nijesu ni mogli pomisliti da u drugoj polovini 1915. godine, kada su i Srbija i Crna Gora bile skoro na izdisaju, baš zbog ovoga falsifikovanog „ugovora“ saveznici ne samo što ne šalju pomoć u oružju, municiji, odijelu i hrani za crnogorsku vojsku, već često i ne odgovaraju na njihove mnogobrojne molbe i zapomaganja.”

Tu propaganda prelazi granicu javnog mnjenja. Ulazi u diplomatiju. U rat. U procjenu saveznika.

U pitanje kredibiliteta države. I tada više nije važno samo što građani misle o svom vladaru. Važno je što o njemu misle strane vlade.

Jednom kada je sumnja proizvedena, svaka naredna politička odluka počinje se tumačiti kroz nju.

No, moramo par stvari pojasniti. Uhvaćen na rusku udicu, sa nerealnim ambicijama, Nikola je uz pritisak Rusije napravio nekoliko grešaka. Prvo je, potpisao ugovor o Balkanskom savezu koji su činile: Srbija, Crna Gora, Grčka i Bugarska protiv Osmanskog carstva. Zamislite, u ugovoru sa Bugarskom piše: „Crna Gora se obavezuje da prva otpočne rat da bi što više snaga privukla na sebe!” I privukla je.

Kad je počeo Prvi svjetski rat Nikola čini drugu, sudbonosnu, katastrofalnu grešku. Dozvolio je da komandu nad crnogorskom vojskom preuzme srpski

pukovnik Petar Pešić (ovo je isto bilo u Piroćančevim instrukcijama, ne dozvoliti da crnogorska vojska sama djeluje). Time je „praktično iskopana grobnica crnogorskoj državi“, jer je Pešić ispunio zadatak – odveo crnogorsku vojsku i državu u propast.

Sta se sa crnogorskim političkim pitanjem događa nakon odlaska kralja Nikole i vlade u izgnanstvo 1916. Godine? Kada počinju organizovane pripreme za безусловno ujedinjenje sa Srbijom i kakvu je ulogu u okupljanju i djelovanju prounionističkih crnogorskih krugova imala srpska vlada?

- Kada je Austro-Ugarska početkom 1916. okupirala Crnu Goru, kralj Nikola i vlada otišli su u inostranstvo. To je bio vojni poraz, ali i politička katastrofa.

Država ostaje bez sopstvenog centra vlasti na teritoriji. Dinastija je van zemlje. Politički protivnici dobijaju prostor. A pitanje budućnosti Crne Gore sve manje se rješava na Cetinju.

Istovremeno, među crnogorskim političkim emigrantima razvija se organizovani pokret za ujedinjenje.

Istoričar Srđa Pavlović navodi da je srpska vlada podržavala političko organizovanje prounionističkih crnogorskih krugova još tokom rata i da je ta aktivnost bila dio priprema za poslijeratni rasplet.

Dakle, ni politička organizacija koja će 1918. tražiti безусловno ujedinjenje nije nastala u nekoliko novembarskih dana. I ona ima predistoriju.

Uoči i tokom Prvog svjetskog rata na Crnu Goru se sručila bjesomučna propaganda.

Koliko dokumenti iz 1918. mijenjaju sliku o ujedinjenju kao spontanom izrazu političke volje u Crnoj Gori? Sta nam izvještaji o novcu, uputstvima, organizatorima i postavljanju “nashi ljudi” govore o načinu na koji je pripreman i sproveden taj process?

- Tu dolazimo do dokumenata koje je posebno vrijedno čitati.

Batrić Jovanović je, koristeći dokumentaciju o događajima 1918, citirao izvještaje o djelovanju organizatora u Crnoj Gori.

U materijalu koji je pred nama navodi se da je Janko Spasojević u novembru 1918. donio 200.000 dinara za politički rad pristalica ujedinjenja.

Svetozar Tomić izvještava Vrhovnu komandu da rad Izvršnog centralnog odbora napreduje veoma dobro.

U drugoj depeši traži se još novca. Ne desetine hiljada. Milion franaka. I to, zbog hitnosti, avionom.

Nekoliko dana kasnije ponovo stiže zahtjev: „Potreba za novcem sve veća. Molimo da se novac pošalje aeroplanom.”

Ovo su dokumenti koje ne treba zatrpavati komentaram. Treba ih puštiti da govore. Jer pokazuju da se politički proces nije odvijao samo u atmosferi ideala o južnoslovenskom ujedinjenju.

Postojala je organizacija. Postojala je logistika. Postojala su uputstva. Postojao je novac...

Sta dokumenti govore o tome kako je na terenu uspostavljena nova vlast u Crnoj Gori 1918. Godine?

- Tomić izvještava da je u nekoliko okruga vlast uspostavljena „u smislu ranije izdatih uputstava“ i da su na čelu oblasti i srezova postavljeni: „naši ljudi i pristalice pokreta.

Ko su „naši“? I čiji je to politički proctor?

Takva formulacija otvara mnogo ozbiljnije pitanje od same podjele na bjelaše i zelenaše.

Pokazuje da se u Crnoj Gori 1918. ne odvija samo spontano izjašnjavanje stanovništva. Odvija se organizovanje političke infrastructure.

To ne znači da ideja ujedinjenja nije imala stvarnu podršku u Crnoj Gori. Imala je. To je istorijska činjenica koju nema smisla negirati. Mnogi Crnogorci iskreno su željeli zajedničku državu sa Srbijom i šire južnoslovensko ujedinjenje.

Ali postojanje stvarne podrške jednoj ideji ne znači da su načini njenog političkog sprovođenja nevažni. Upravo suprotno.

To je ključno pitanje.

Kako danas, nakon svega sto dokumenti pokazuju o događajima koji su joj prethodili, treba posmatrati Podgoricku skupstinu i odluke koje je donijela?

- U novembru 1918. održana je tzv. Velika narodna skupština u Podgorici. Njene odluke bile su radikalne.

Kralj Nikola i dinastija Petrović-Njegoš zbačeni su. Proglašeno je (prisa)jedinjenje Crne Gore sa Srbijom. Nedugo zatim nastaje Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca.

O karakteru, legalnosti i reprezentativnosti te skupštine vodi se spor praktično od njenog održavanja.

I jugoslovenska historiografija nudila je različita tumačenja, što je predmet posebnih historiografskih analiza. Osnovno je, ipak, da je ona bila i nelegalna i nelegitimna, sa stanovišta prava. Suštinski, po načinu sprovođenja i posljedicama odluka, to je bio čin nasilne aneksije Crne Gore.

Međutim, ozbiljan pristup ne bi trebalo da počiva na tvrdnji da su svi učesnici bili agenti ili da niko u Crnoj Gori nije želio ujedinjenje.

To bi bilo jednako pojednostavljeno kao tvrdnja da je skupština bila nesporni izraz volje cijele zemlje.

Pravo pitanje glasi: U kakvim je političkim, vojnim i organizacionim uslovima takva odluka donijeta?

Ispada da nije postojala samo jedna Crna Gora?

- To je posebno važno. Crna Gora 1918. nije bila politički jedinstvena... Postojali su ljudi koji su željeli zajedničku državu, ali uz očuvanje crnogorske državne i dinastičke posebnosti.

Postojale su pristalice kralja Nikole.

Postojali su protivnici njegove vladavine koji nijesu nužno željeli nestanak države.

Postojao je snažan prounionistički pokret.

Postojali su ljudi iscrpljeni ratom kojima su velika politička pitanja bila manje važna od hrane i povratka normalnom životu.

Upravo zato je opasno cijelu istoriju svesti na dvije boje. Bijelu. I zelenu.

Iza njih su bili različiti motivi, interesi i predstave budućnosti. Ali jedna činjenica ostaje. Poslije odluka iz 1918. Crna Gora više nije imala sopstvenu dinastiju, međunarodni subjektivitet ni državne institucije kakve je imala prije rata.

Mozemo li, bez pojednostavljivanja istorije i povlacenja prave linije od Nacertanija do 1918. Ipak govoriti o kontinuitetu odredjenih obrazaca politickog djelovanja prema Crnoj Gori?

- Sada možemo pogledati unazad. Šta je Piroćanac pisao pedesetak godina ranije? Govorio je o „separatističnim težnjama“ crnogorskog Dvora. Predlagao je pridobijanje glavara. Periodične novčane pomoći. Školovanje dece u Srbiji. Uticaj na Brda. Ograničavanje samostalnog političkog djelovanja Crne Gore. Djelovanje na narod mimo vladara.

Decenijama kasnije ponovo nalazimo slične elemente: organizovane političke mreže; novac; ljude na terenu; propagandu protiv dinastije; diskreditovanje samostalne politike; i ideju da posebna Crna Gora predstavlja prepreku višem nacionalnom cilju.

To ne znači da možemo povući pravu liniju iz 1844. do 1918. i tvrditi da se istorija odvijala prema unaprijed napisanom scenariju. Nije. Između su se mijenjale dinastije. Vlade. Međunarodni savezi. Ratovi. Ruska politika. Austrougarska politika. Francuski i britanski interesi. I sami odnosi Srbije i Crne Gore.

Ali obrazac političkog djelovanja vrijedi pratiti.

Jer se pojedini njegovi elementi uporno vraćaju i prisutni su do današnjih dana. U svojoj osnovi nepromijenjeni.

Kada govorimo o slomu crnogorske drzave, koliko uz djelovanje drugih moramo govoriti i o odgovornosti same Crne Gore? Da li je njen najveći problem bio u tome što nije dovoljno jasno definisala i stitila sopstvene državne interese?

- Vratimo se zato početnom pitanju ovog razgovora. Je li problem bio u tome što je Garašanin imao plan? Ne.

Svaka ozbiljna država pokušava da definiše svoje interese.

Problem Crne Gore bio je mnogo dublji. Naveo bih stav Čedomira Bogićevića: „Nedvosmislen je zaključak da je isključivi krivac za slom Crne Gore - ona sama, bez političko-strategijskih ciljeva ulaska u rat, neracionalnim uvlačenjem u ratnu psihozu od strane Narodne skupštine, te srbovanje kralja Nikole, koje je uništilo sve crnogorske krvavo stečene tekovine, i na kraju stavljanjem slavne crnogorske vojske pod Vrhovnu komandu srpskih vojnih komandanata.”

Prečesto je Crna Gora vjerovala da će tuđi „opšti interes“ automatski uključivati i njen. Prečesto je bratsku retoriku miješala sa državnom politikom. Prečesto je računala da će žrtve koje podnese za druge jednoga dana biti vraćene političkom zahvalnošću.

Istorija ne poznaje takvu vrstu automatizma. Države ne nagrađuju druge države zato što su bile plemenite. One štite interese.

A ako ih vi ne definišete, neko drugi će ih definisati umjesto vas. To se i desilo!

Kada govorite o odgovornosti same Crne Gore za sopstvenu sudbinu, na koga konkretno mislite i sta je ljude unutar Crne Gore vodilo da ucestvuju u politikama koje su isle protiv njene drzavne samostalnosti?

- Najlakše bi bilo cijelu ovu priču završiti riječima: Za sve su krivi drugi. To bi bilo udobno. Ali ne bi bilo ozbiljno.

Nijedna spoljna politika ne može dugo uspješno djelovati u nekoj zemlji ako u njoj ne pronađe ljude spremne da joj pomognu.

U našoj istoriji takvih ljudi nije nedostajalo.

Neki su djelovali iz uvjerenja. Za njih je ujedinjenje bilo iskreni ideal. Neki iz dinastičkog neprijateljstva. Neki zbog lične sujete. Neki zbog položaja. Neki zbog novca. Neki zato što su vjerovali da mala Crna Gora nema budućnost. A neki vjerovatno nijesu ni razumjeli dugoročnu posljedicu onoga što rade.

U osvit Prvog svjetskog rata neprijateljima su na usluzi bile mnoge prodane duše iz Crne Gore. Srpski akademik Gligor Stanojević pisao je: „Da se Crna Gora ponašala u skladu sa svojom ekonomskom moći davno bi je nestalo sa geografske karte.“ Međutim, nestala je, kada su neki njeni podanici otkrili ekonomsku granu od koje se dobro profitira, a to je izdaja i prodaja sopstvene zemlje. Zanimljivo, baštinici njihovih nedjela, žele danas od „profitera“ napraviti simbole novog, iskrivljenog „rodoljublja“ i iščašene „časti“.

Zato istorijski problem nije samo pitanje šta su drugi radili Crnoj Gori. Mnogo bolnije pitanje je: Šta su Crnogorci radili sami sebi?

Kako se dogodilo da jedna interpretacija crnogorske prošlosti vremenom postane gotovo neupitna istorijska istina? Kako se mijenja

kolektivno pamćenje do tačke u kojoj se samostalnost može tumačiti kao "separatizam", a nestanak države kao njeno istorijsko "ostvarenje"?

Država može nestati za jedan dan. Istorijsko pamćenje nestaje sporije. Prvo se jedna interpretacija ponavlja. Zatim postane školska lekcija. Onda opšte mjesto. Poslije nekoliko generacija više niko ne pita odakle je došla.

Petrovići se mogu predstaviti kao prepreka ujedinjenju. U stvari, Petrovići su ključ. Kad njih pokažete kao problem zajedništvu ili ih „posrbite“, onda je sve ostalo što se tiče crnogorske istorije lako prisvajati i prilagođavati političkom narativu.

Tako će retroaktivno i Dukljani biti „otkovani s Vezirova mosta“, prvi svetac otkriven u XIX vijeku, posvojen prvi kralj prije prvog „prvovjenčanog“, prve „srpske“ knjige pečatane od Crnojevića itd. Onda crnogorske vrijednosti i baština mogu poslužiti drugima da svoj manjak istorije nadoknađuju našim vrijednostima.

Samostalnost se predstavlja kao separatizam. Nestanak države kao njeno „ostvarenje“. Otpor kao izdaja zajedničke stvari. A politička odluka kao jedini mogući završetak prethodne istorije.

Tako se prošlost ne briše. Ona se prepisuje. I upravo zato je borba za istorijsko pamćenje mnogo duža od svakog rata.

Šta se poslije 1918. Dogadja sa crnogorskom istorijom i istorijskim pamćenjem? Kako se u novoj državi tumače Petrovići, crnogorska državnost I sam čin ujedinjenja – i koliko su neke od tada uspostavljenih interpretacija preživjele promjene država i ideologija sve do danas?

Bilo bi pogrešno ovaj dio razgovora završiti tvrdnjom da je sve okončano 1918.

Tada počinje nova faza. Treba objasniti šta se dogodilo. Treba oblikovati istoriju nove države. Treba Petroviće smjestiti u novi narativ. Treba objasniti crnogorsku državnost.

Generacije i generacije su vaspitavane i saznavale ponešto o knjaz/kralju Nikoli kroz par ideoloških floskula, od toga da je bio autokrata i tirjanin, pa do pogrđnih pjesmica. Onda su ga mitomani izvukli iz fioke, mašući njegovim

mladalačkim pjesmama i romantičarskim stihovima. Tako je Nikola postao argument kojim se guslarski tuče po Crnoj Gori i negira postojanje Crnogoraca.

Treba protumačiti Božićni ustanak.

Treba odrediti šta je bilo "ujedinjenje", a šta "prisajedinjenje".

Poslije 1945. Crna Gora će ponovo dobiti republikanski status, a Crnogorci priznanje kao nacija. Međutim, Savo Fatić dobio je visoko namještenje u novoj državi. On je 1945. godine postavljen za prvog predsjednika Vrhovnog suda Crne Gore, ukazom Predsjedništva Crnogorske narodne skupštine!

Načertanijevski, „bijeli“ duh, nastavio je da djeluje bez prekida i u novim okolnostima.

Nastavljajući takve politike prema Crnoj Gori i Crnogorcima koristili su isti arsenal izmišljotina na diskvalifikaciji svih onih koji su smatrali Crnu Goru kao ravnopravni subjekat u jugoslovenskoj zajednici.

Tome je dosta doprinijelo i neznanje vladajućih garnitura u Crnoj Gori, koje su svako traganje za istinom smatrali separatizmom

Ta izmišljotina je mogla naći mjesto u glavama onih koji su bili spremni žrtvovati i narod i državu za nekakve „više ciljeve“, a koji su, u stvari, bili samo vješto prikriveni nastavak starih težnji.

Ali čak ni tada mnoga pitanja istorijskog pamćenja neće biti do kraja otvorena. Preživjeće neke stare interpretacije.

A krajem XX i početkom XXI vijeka vратиće se u gotovo izvornom obliku.

Zato 1918. Nije samo datum. To je ogledalo. U njemu se vide XIX vijek i naša sadašnjost.

Da li se značaj Podgoričke skupštine može razumjeti samo kroz ukidanje crnogorske države? Šta je odluka iz 1918. Značila za crnogorski istorijski i kulturni subjektivitet – za način na koji će se ubuduće tumačiti crnogorska istorija, Njegoš, crkva, kultura i na kraju sami Crnogorci?

Suštinu tzv. Podgoričke skupštine, kao prelazne etape Načertanija, ogleda se izjavi Sava Fatića (potpredsjednika Podgoričke skupštine, inače predstavnika socijalista, u stvari, bijelih komunista: „Ja ve molim, gospodo, da stavimo na stranu istoriju Crne Gore. Što se pak tiče njezine političke

istorije, ja je dijelim na dva dijela: na onu do juče i od juče. Mi više nijesmo Crnogorci nego Srbi!"

Ovom famoznom izjavom faktički je dat start za završne radove dugo pripremanog procesa asimilacije i potpunog uništenja Crne Gore. O nasilnim i nelegalnim radnjama tzv. Skupštine, sa podnaslovom Crnogorski narod i njegova kultura još trpe posljedice Podgoričke skupštine, Mijat Šuković naglašava: „Taj fundament je iskazan i u narativnom dijelu Odluke, koji prethodi njenom pravno - regulativnom dijelu. To obuhvata i određenje: crnogorska istorija od tada postaje srpska istorija, crnogorska kultura postaje srpska kultura, crnogorski Njegoš postaje srpski Njegoš. Određenje koje je polazište i putokaz da Crnogorska crkva postane Srpska crkva, što je i ostvareno ukazom regenta Aleksandra Karađorđevića donesenim 17. Juna 1920.

Lišena je Crna Gora, dakle, istorijskog subjektiviteta i drugih tekovina koje je vjekovima mukotrpno osvajala, gradila i vajala i legitimnih egzistencijalnih prava koja joj prirodno pripadaju kao istorijski samostalnom subjektu, kao narodnosno-političkoj, kulturnoj, ekonomskoj, ratničkoj, ljudskoj teritorijalnoj zajednici.”

Ima li smisla ponoviti kako su omladinci i „oslobodioci“ poslije 1918. zaveli krvavi „bijeli teror“. Ili ukazati na jedan od prijedloga na tzv. Skupštini da se mošti Svetoga Vasilije Ostroškog i Svetog Petra Cetinjskog sahrane, da se zatucani narod ne bi sakupljao oko starih svečeva i mitova. Ili podsećati na genocidne zakone o zabrani „sijanja ma šta u zemlju“, porezu na prozore, motike, bakreno suđe. O svemu tome je iscrpno pisala beogradska štampa onoga vremena.

Sada nastavljači i baštinici takvih „tradicija“ prelagača ubiraju dobre prihode od ovih svetaca, a da ništa nije na polzu naroda koji poštuje njihov izvorni značaj i uticaj.

Da zaključimo da rat za Crnu Goru nije počeo 1918?

Počeo je mnogo ranije.

Počeo je mnogo ranije. Počeo je idejom. Zatim je došao agent. Za njim pamphlet. Za pamfletom novena. Za novinom falsifikovani document. Uz dokument politička mreža. Uz mrežu novac.

A kada su se stvorili međunarodni i vojni uslovi, došla je i odluka koja je promijenila status države.

Ne postoji jedna knjiga, jedan čovjek ili jedan dokument koji može objasniti nestanak Crne Gore 1918.

Istorija je mnogo složenija.

Kada danas pogledate čitav ovaj istorijski process, od prvih dokumenata koje smo pominjali do savremenog trenutka, šta je njegova najvažnija pouka za Crnu Goru?

Političko ukidanje jedne države ne mora početi onoga dana kada joj skinu zastavu. Ili kada zabrane nošenje crnogorske kape, kao jednog od važnijih crnogorskih obilježja, nego je i ono moralo biti posrbljeno.

Počinje decenijama ranije, jer se prepuštilo drugima da nas uče što je naša istorija i što smijemo smatrati svojim nasljeđem.

Počinje kada zaboravimo svoje karakteristike, kojima se početkom XIX vijeka divio Vijala de Somijer, kada je o Crnogorcima zapisao sljedeće: „Veoma su odani otadžbini i iznad svega ljubomorno čuvaju svoju nezavisnost.”

Počinje kada nijesmo raskrinkali laži kojima su nas vezali. Mada, u pitanju su vrhunski majstori obmana. Čak je i Amerikanac Vitni Voren, crnogorski prijatelj, zalažući se za pravo i čast Crne Gore na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1919. rekao: „Loza Karađorđevića nikad ne bi uspjela toliko koliko jeste bez usluga ljudi koji su od intrige napravili pravu umjetnost.”

Počinje kada razaberemo da je Načertanije bilo uvod, a nastavilo je da se dopunjuje radom na terenu, pa preko Moljevićevog programa iz 1941, Memoranduma 1. i 2. SANU, a trenutno zaokruženo „Strategijom o očuvanju i jačanju odnosa matične države i dijaspore i matične države i Srba u regionu”.

Počinje kad određeni dio populacije u Crnoj Gori prekine sa stalnom, žalosno podaničkom tendencijom, da se sav crnogorski politički, kulturni i državno-nacionalni život svede i tumači na periode „bratske“ okupacije.

Besprimjerno i primitivno posrbljavanje svega i svačega prelazi sve granice dobroga ukusa.

Počinje kad prekinemo imperijalne i asimilatorsko-devastatorske snove SPC koji ne prestaju, uz mitomansko iskrivljenje istorijskih podataka, kojima

nastoje dezavuisatii i obesmisлити sva identitetska obilježja Crnogoraca. Sve uz kađenje i religioznu dresuru, daleko od svake prave i iskrene pobožnosti.

Počinje kad prestanemo da se „topimo u tuđe nesreće” i budemo „tuđi meci”.

Počinje onoga trenutka kada počne borba da njeni građani drugačije razumiju ko su, čija je njihova prošlost i da li im je sopstvena država uopšte potrebna.

Možda je zato najvažnije pitanje na kraju ovoga razgovora i najjednostavnije:

Jesmo li iz te istorije nešto naučili?

Ili ćemo ponovo saznati koliko vrijedi sopstvena država tek onda kada počnemo da je gubimo?

AntenaM

Tanja Pavićević

2.10.2026.